

Marek Parchem

Interpretacja Rdz 1-11 w literaturze Drugiej Świątyni na przykładzie "Księgi Jubileuszów" i "Księgi starożytności biblijnych" Pseudo-Filona

---

Collectanea Theologica 83/4, 23-45

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MAREK PARCHEM, WARSZAWA

INTERPRETACJA RDZ 1–11 W LITERATURZE DRUGIEJ ŚWIĄTYNI NA PRZYKŁADZIE KSIĘGI JUBILEUSZÓW I KSIĘGI STAROŻYTNOŚCI BIBLIJNYCH PSEUDO-FILONA

W literaturze żydowskiej okresu Drugiej Świątyni¹ pierwsze rozdziały Księgi Rodzaju zawierające tzw. prehistorię biblijną (Rdz 1–11) cieszyły się ogromną popularnością, o czym świadczą liczne aluzje, reminiscencje, jak również cytaty, które zaczerpnięte są z materiału biblijnego. Obecność różnorodnych tematów, motywów i wątków w literaturze międzytestamentalnej wskazuje na duże zainteresowanie autorów materiałem biblijnym. Najczęściej nawiązywano do takich tematów, jak stworzenie, historia pierwszych ludzi, potop i dzieje Noego czy też opowiadanie o wieży Babel. Autorzy pism z tego okresu, interpretując materiał pochodzący z Rdz 1–11, aktualizują go i przepracowują. W rezultacie takiego działania w pismach okresu Drugiej Świątyni bardzo często występuje poszerzenie tekstu znajdującego się w Rdz 1–11 o różnego rodzaju motywy, których brak w materiale biblijnym.

Z uwagi na bardzo obszerny materiał dotyczący interpretacji Rdz 1–11 w literaturze międzytestamentalnej, w niniejszym artykule to zagadnienie zostanie przedstawione na przykładzie dwóch dokumentów, mianowicie *Księgi Jubileuszów* oraz *Księgi starożytności biblijnych* Pseudo-Filona. Oba pisma mają zbliżony charakter, gdyż zawierają interpretację tekstu Rdz 1–11 polegającą na jego przepraco-

---

¹ Wyrażenie „literatura Drugiej Świątyni” (lub „literatura międzytestamentalna”) jest określeniem pism pochodzenia żydowskiego powstałych w okresie od II w. przed Chr. do I w. po Chr., które nie weszły do kanonu Pisma Świętego. W większości były one przechowywane przez różne Kościoły chrześcijańskie, niektóre z nich zawierają wiele dodatków chrześcijańskich lub w całości podlegały przepracowaniu przez autorów chrześcijańskich, zob. S. Mę d a l a , *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, BZ.TNT 1, Kraków 1994, s. 5; E. S c h ü r e r , *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. – A.D. 135)*, t. III/1, Edinburgh 1995, s. 177-178; M.E. S t o n e (red.), *Jewish Writings of the Second Temple Period. Apocrypha, Pseudepigrapha, Qumran Sectarian Writings, Philo, Josephus*, CRINT II/2, Assen-Philadelphia 1984, s. XIX-XX.

waniu i aktualizacji, co w rezultacie doprowadziło do wprowadzenia nowych elementów do materiału biblijnego, a co za tym idzie, również do nadania mu nowego znaczenia. Oba te dokumenty zostały wybrane również z tego powodu, że, mając podobną formę, pochodzą z dwóch „krańców” czasowych, w których powstawała literatura międzytestamentalna, mianowicie *Księga Jubileuszów* pochodzi z II w. przed Chr., natomiast *Księga starożytności biblijnych* Pseudo-Filona jest datowana na I w. po Chr.

Interpretacja Rdz 1–11 w *Księdze Jubileuszów*

Pismo noszące tytuł *Księga Jubileuszów* (lub *Mała Księga Rodzaju*) ma formę objawienia, które otrzymuje Mojżesz na górze Synaj za pośrednictwem anioła obecności (*Jub* 1,27.29; 2,1). Cały dokument jest parafrazą Rdz i Wj 1–12 i stanowi przepracowanie tekstu biblijnego przez wzbogacenie go licznymi nowymi elementami, a niekiedy pomijaniem tych zagadnień, które nie odpowiadały koncepcji teologicznej jej autora. Treścią księgi – ujętą w ramy kolejnych jubileuszów, tj. 49 lat każdy – jest opis historii od stworzenia świata do nadania Izraelowi Prawa na Synaju. Autor podkreśla wybranie Izraela, gloryfikuje Prawo i akcentuje tradycje kapłańskie, m.in. kalendarz słoneczny, wiodącą rolę Lewiego jako nauczyciela Prawa, szczególne sprawy dotyczące kultu.²

Większość uczonych zgadza się z opinią, że *Księga Jubileuszów* powstała w Palestynie w połowie II w. przed Chr. (najprawdopodobniej w latach 170-140), ale na temat ustalenia dokładniejszej daty istnieją różne hipotezy.³ Pismo na pewno istniało już pod koniec II w.

² Na temat ogólnych informacji dotyczących tej księgi, zob. R. R u b i n k i e w i c z, *Wprowadzenie do apokryfów Starego Testamentu*, Lublin 1987, s. 89-92; S. M ę d a ł a, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, s. 239-240; E. S c h ü r e r, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C.-A.D. 135)*, s. 308-318; J.C. V a n d e r K a m, *The Book of Jubilees, Guides to Apocrypha and Pseudepigrapha*, Sheffield 2001; H. N a j m a n, *Seconding Sinai. The Development of Mosaic Discourse in Second Temple Judaism*, JSJSup 77, Leiden 2003, s. 41-69; G.W.E. N i c k e l s b u r g, *Jubilees*, w: M.E. S t o n e (red.), *Jewish Writings of the Second Temple Judaism*, s. 97-104; t e n ż e, *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah. A Historical and Literary Introduction*, Minneapolis 2005, s. 69-74; M. S e g a l, *The Book of Jubilees: Rewritten Bible, Redaction, Ideology and Theology*, JSJSup 117, Leiden 2007, s. 1-41; S.W. C r a w f o r d, *Rewriting Scripture in Second Temple Times*, SDSSRL, Grand Rapids-Cambridge 2008, s. 60-83.

³ Omówienie różnych opinii na temat datacji, zob. J.C. V a n d e r K a m, *Textual and Historical Studies in the Book of Jubilees*, HSM 14, Missoula 1977, s. 207-285; t e n ż e, *The Book*

przed Chr., o czym świadczy najwcześniejszy rękopis *Księgi Jubileuszów* odnaleziony w Qumran (4Q216), który, opierając się na badaniach paleograficznych, jest datowany na lata 125–100 przed Chr. lub nieco wcześniej⁴. Choć trudno jednoznacznie określić środowisko powstania *Księgi Jubileuszów*, to wiele wskazuje na jej kapłańską proveniencję. Warto też zauważyć, że wykazuje ona wiele zbieżności z pismami qumrańskimi oraz z tradycją henochiczną, mianowicie z *Księgą astronomiczną* (1Hen 72–82), *Apokalipsą zwierząt* (1Hen 85–90) i *Apokalipsą tygodni* (1Hen 93,1–10; 91,11–17).⁵

Dzieło zostało napisane w języku hebrajskim, a następnie przetłumaczone na język grecki i syryjski. Z greckiego księgę przetłumaczono na język etiopski i łaciński. W całości tekst *Księgi Jubileuszów* zachował się jedynie w wersji etiopskiej, poza tym istnieją fragmenty wersji łacińskiej i syryjskiej. Wersja grecka jest znana z cytatów patrystycznych.⁶ Na szczególną uwagę zasługują fragmenty rękopisów *Księgi Jubileuszów* z Qumran, a mianowicie 1Q17–18; 2Q19–20; 3Q5; 4Q176; 4Q216–222; 4Q223–224; 11Q12. Wszystkie kopie prezentują tekst w języku hebrajskim, a ich duża liczba świadczy o autorytatywnym charakterze księgi w społeczności qumrańskiej.⁷

---

of *Jubilees*, s. 17–21; G.W.E. Nickelsburg, *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah*, s. 73–74; M. Segal, *The Book of Jubilees*, s. 35–41.

⁴ Zob. J.C. VanderKam, J.T. Milik, *Jubilees*, w: H. Attridge i in. (red.), *Qumran Cave 4.VIII: Parabiblical Texts*, cz. I, DJD 13, Oxford 1994, s. 2.

⁵ Zob. R.H. Charles, *The Book of Jubilees or the Little Genesis*, London 1902, s. 73; K. Berger, *Das Buch der Jubiläen*, JSRZ II/3, s. 298; O.S. Wintermute, *Jubilees (Second Century B.C.). A New Translation and Introduction*, OTP II, s. 45; J. Endres, *Biblical Interpretation in the Book of Jubilees*, CBQMS 18, Washington 1987, s. 238–249; J.C. VanderKam, *The Origins and Purposes of the Book of Jubilees*, w: M. Albani i in. (red.), *Studies in the Book of Jubilees*, TSAJ 65, Tübingen 1997, s. 19; G.W.E. Nickelsburg, *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah*, s. 74; M. Segal, *The Book of Jubilees*, 10–11.

⁶ Krytyczne wydanie tekstu etiopskiego oraz fragmentów greckich, syryjskich i łacińskich, jak również częściowo tekstów odnalezionych w Qumran (1Q18; 2Q19–20; 3Q5; 4Q176; 4Q221; 11Q12) opracował J.C. VanderKam, *The Book of Jubilees. A Critical Text*, CSCO 510, Scriptores Aethiopici 87, t. I, Louvain 1989.

⁷ Zob. P.W. Flint, *Noncanonical Writings in the Dead Sea Scrolls: Apocrypha, Other Previously Known Writings, Pseudepigrapha*, w: tenże (red.), *The Bible at Qumran. Text, Shape, and Interpretation*, SDSSRL, Grand Rapids–Cambridge 2001, s. 100–103; J.C. VanderKam, *Jubilees, Book of*, w: L.H. Schiffman i in. (red.), *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, t. 1, Oxford 2000, s. 434–438; tenże, *The Apocrypha and Pseudepigrapha at Qumran*, w: J.H. Charlesworth (red.), *The Bible and the Dead Sea Scrolls*, t. II: *The Dead Sea Scrolls and the Qumran Community*, Waco 2006, s. 486–489; P. Muchowski, *Komentarze do rękopisów znad Morza Martwego*, Seria Judaica i Hebraica 1, Poznań 2005, s. 241–250.

***

W *Księdze Jubileuszów* tekst zawierający „prehistorię biblijną” (*Jub 2–10*) – analogicznie do materiału biblijnego w Rdz 1–11) – przedstawia się następująco:

<i>Jub 2-3,14</i>	Opis stworzenia	por. Rdz 1–2
<i>Jub 3,15-35</i>	Pobyty pierwszych ludzi w ogrodzie Eden, ich upadek i wygnanie z raju	por. Rdz 3
<i>Jub 4</i>	Pierwsze zabójstwo; opis potomków Adama aż do narodzenia synów Noego	por. Rdz 4–5
<i>Jub 5–10</i>	Potop; dzieje Noego i jego potomków	por. Rdz 6–11
<i>Jub 10,18-26</i>	Wieża Babel	por. Rdz 11,1-9

Stworzenie

Opis stworzenia w *Jub 2-3,16* odpowiada generalnie materiałowi biblijnemu znajdującemu się w Rdz 1–2. W rozdziale drugim *Księgi Jubileuszów* autor opiera się przede wszystkim na hymnie ku czci Boga Stwórcy (Rdz 1 – 2,4a), ale również wykorzystuje pewne elementy z drugiego opisu znajdującego się w Rdz 2. Natomiast w *Jub 3* autor, opierając się na materiale z Rdz 2, opisuje nadawanie imion zwierzętom przez Adama oraz stworzenie kobiety.

Rozdział drugi *Księgi Jubileuszów* stanowi interpretację hymnu na cześć Stwórcy z Rdz 1 – 2,4a.⁸ W obydwu tekstach kompozycja materiału jest bardzo podobna, ponieważ składają się na nią następujące jednostki: prolog, schemat sześciu dni stworzenia, konkluzja opisu sześciu dni oraz epilog przedstawiający siódmy dzień jako czas błogosławionego i uświęconego odpoczynku. Autor *Jub 2* – podobnie jak w Rdz 1 – przedstawia kolejne dni stworzenia i szczegółowo wylicza to, co Bóg w każdym z nich powołał do istnienia. Generalnie, poza kilkoma wyjątkami opis poszczególnych dzieł w kolejnych dniach stworzenia jest podobny w obydwu dziełach.

Między *Jub 2* a tekstem znajdującym się w Rdz 1 – 2,4a występują też znaczne różnice. Pierwsza z nich jest dostrzegalna w prologu

⁸ Szczegółowa analiza *Jub 2* znajduje się w: J.C. Vanderkam, *Genesis 1 in Jubilees 2, w: t e n ż e, From Revelation to Canon. Studies in the Hebrew Bible and Second Temple Literature*, Boston-Leiden 2002, s. 500-521; M. Parchem, *Hymn o Bogu Stwórcy (Rdz 1,1 – 2,4a) w interpretacji Księgi Jubileuszów (Jub 2)*, BPT 4/2011, s. 123-149.

(*Jub* 2; Rdz 1,1-2), który różni się zasadniczo zarówno pod względem formy, jak i treści. W Rdz 1,1-2 jest mowa o „stanie” rzeczywistości zanim Bóg przystąpił do dzieła stwarzania według schematu sześciu dni. Nie ma tu mowy o tym, kim jest narrator przedstawiający dzieje stworzenia świata. Natomiast opis stworzenia w *Księdze Jubileuszów* jest poprzedzony wstępem (*Jub* 2,1) oraz obszernym wprowadzeniem (*Jub* 1), w którym wskazuje się na okoliczności, gdyż jest tutaj mowa o tym, że Mojżesz otrzymał objawienie na górze Synaj, gdzie Bóg zapowiada mu przyszłe odstępstwa, grzechy, pokutę i ocalenie narodu Izraela (*Jub* 1,7-25). Mojżesz dwa razy otrzymuje nakaz spisania objawienia (*Jub* 1,4-6.26). Następnie anioł obecności otrzymuje polecenie spisania dla Mojżesza historii z niebiańskich tablic (*Jub* 1,27-29). We wstępie właściwym (*Jub* 2,1) jest mowa o aniele obecności, który przekazuje Mojżeszowi objawienie Boże. Następujący po tym wstępie opis stworzenia jest ujęty w formę relacji, którą ów anioł przekazuje. W rezultacie takiej kompozycji przekazu o stworzeniu, w Rdz 1 – 2,4a bardziej akcentuje się jego aspekt chronologiczny jako „początek”, to w *Jub* 2 materiał dotyczący stworzenia ma charakter retrospektywny.⁹

Znacząca różnica pojawia się w strukturze literackiej każdego kolejnego dnia stworzenia. W Rdz 1 opis rozpoczyna się od formuły „i powiedział Bóg”, następnie wylicza się to, co Bóg czyni, zaś konkluzję stanowi stwierdzenie „i stał się wieczór, i stał się poranek – dzień...” Natomiast w *Jub* 2 opis każdego dnia stworzenia rozpoczyna się od podania informacji o kolejnym dniu, a mianowicie „w dniu (...) stworzył/uczynił”, następnie przedstawia się to, co Bóg powołał do istnienia w danym dniu, a kończy się stwierdzeniem podsumowującym liczbę dzieł dokonanych przez Boga w tym dniu, a więc „tych (...) dzieł dokonał w (...) dniu”.¹⁰ Autor *Jub* 2 nigdy nie używa formuły „niech stanie się (...) i stało się tak”, która często pojawia się w Rdz 1, co jednak może być wyjaśnione odmienną formą przekazu materiału o stworzeniu. Bardziej intrygujący jest fakt, że

⁹ Zob. O.H. St e c k, *Die Aufnahme von Genesis 1 in Jubiläen 2 und 4*, *Ezra* 6, JSJ 8/1977, s. 159-160; J.C. V a n d e r K a m, *Genesis 1 in Jubilees 2*, s. 503-504; J.T.G.A.M. v a n R u i t e n, *Primaevial History Interpreted: The Rewriting of Genesis 1–11 in the Book of Jubilees*, JSJSup 66, Leiden 2000, s. 18-20.

¹⁰ Zob. J.C. V a n d e r K a m, *Genesis 1 in Jubilees 2*, s. 504; T. B r z e g o w y, *Czytając Heksaameron (Rdz 1,1 – 2,3)*, w: W. C h r o s t o w s k i (red.), *Jak śmierć potężna jest miłość. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Juliana Warzechy SAC (1944-2009)*, Warszawa-Ząbki 2009, s. 51.

w opisie stworzenia znajdującym się w *Księdze Jubileuszów* brakuje zwrotu „i widział Bóg (...) że [było to] dobre”, który wielokrotnie pojawia się w Rdz 1 (wv. 4.10.12.18.21.25), jak również brak stwierdzenia podsumowującego „I widział Bóg wszystko, co uczynił, i oto [było to] bardzo dobre” (Rdz 1,31). Zamiast podkreślania „dobroci” stworzenia, autor *Jub 2* dwukrotnie mówi o tym, że dzieła Boga były „wielkie” – mianowicie w odniesieniu do pierwszego i trzeciego dnia stworzenia. J.C. VanderKam sugeruje, że autor *Jub 2* nie czuł potrzeby podkreślania dobroci tego, co uczynił Bóg, ponieważ było dla niego oczywiste, że Bóg może czynić wyłącznie dobre rzeczy.¹¹

Generalnie materiał znajdujący się w *Księdze Jubileuszów* zgadza się z Rdz 1 w odniesieniu do poszczególnych dzieł, które Bóg stwarza w kolejne dni, ale istnieją też różnice. Na szczególną uwagę zasługuje opis stworzenia aniołów w pierwszym dniu, czego nie ma w *Księdze Rodzaju*.¹² Poza tym, według *Jub 2* ziemia została stworzona już w pierwszym dniu, podczas gdy w Rdz 1 (poza prologiem) stwierdza się, że sucha powierzchnia została oddzielona od wód w trzecim dniu. Warto zwrócić uwagę, że autor *Jub 2* wymienia ogród Eden wśród dzieł stworzonych przez Boga w trzecim dniu, co jest przykładem (nie jedynym) włączenia przez niego materiału z tradycji jahwistycznej (zob. Rdz 2,8).

Znaczące różnice pojawiają się w odniesieniu do siódmego dnia. Opis znajdujący się w Rdz 2,1-3 jest bardzo krótki w porównaniu z tym, który pojawia się w *Jub 2*. W *Księdze Rodzaju* stwierdza się jedynie, że Bóg odpoczął w tym dniu, pobłogosławił go i uświęcił. Natomiast w *Jub 2* następuje bardzo obszerny opis ustanowienia siódmego dnia jako błogosławionego i uświęconego czasu odpoczynku, który zachowuje Bóg, aniołowie oraz Izrael (*Jub 2,17-24*). Następnie autor opisuje obszernie prawa dotyczące zachowania szabatu obowiązujące naród Izraela (*Jub 2,25-33*).

W *Jub 3* autor kontynuuje opis stworzenia, skupiając się na dwóch epizodach występujących w Rdz 2, mianowicie nadawanie imion zwierzętom przez Adama (*Jub 2,1-3*; por. Rdz 2,19-20), stworzenie kobiety (*Jub 2,4-7*; por. Rdz 2,21-25) oraz wprowadzając materiał, który nie ma analogii w *Księdze Rodzaju*, mianowicie przepisy doty-

¹¹ Zob. J.C. VanderKam, *Genesis 1 in Jubilees 2*, s. 505.

¹² Zob. C. Rowland, *The Open Heaven. A Study of Apocalyptic in Judaism and Early Christianity*, London 1982, s. 147.

czące oczyszczenia po urodzeniu dziecka (*Jub* 2,8-14), co odwołuje się do tekstu w Kpł 12,2-5.

Opis nadawanie imion zwierzętom przez Adama (*Jub* 2,1-3) jest znacznie obszerniejszy niż w tekście biblijnym. Według Rdz 2,19, Bóg przyprawdza do mężczyzny zwierzęta, by ten nadał im imiona, natomiast w *Jub* 2,1 stwierdza się, że uczynili to aniołowie. Podczas gdy w Rdz 2,19-20 była to czynność jednorazowa, to według *Księgi Jubileuszów* przyprowadzanie wszystkich stworzeń do Adama i nadawanie im nazw trwało pięć dni: „...pierwszego dnia dzikie zwierzęta, drugiego dnia bydło, trzeciego dnia ptactwo, czwartego dnia wszystko to, co porusza się na ziemi, piątego dnia to, co porusza się w wodzie” (*Jub* 2,1). Konkluzja autora *Księgi Jubileuszów* (2,3) jest identyczna z tekstem w Rdz 2,20: mężczyzna nie znalazł wśród wszystkich stworzeń odpowiedniej dla siebie pomocy, a więc istoty takiej jak on sam.

W opisie stworzenia kobiety w *Jub* 2,4-7 – poza drobnymi zmianami dotyczącymi aranżacji tekstu – pojawiają się wszystkie elementy znajdujące się w tekście biblijnym (Rdz 2,21-24), mianowicie zesłanie przez Boga snu na mężczyznę, wyjęcie żebra z jego boku i wypełnienie pustego miejsca ciałem, utworzenie kobiety z kości zabranej mężczyźnie, słowa akceptacji i podziwu, jakie mężczyzna wypowiada na jej widok, konkluzja, w której stwierdza się, że mężczyzna opuszcza ojca i matkę, by połączyć się z kobietą i w ten sposób stanowią oni jedno ciało.¹³

W *Jub* 2,8-14 – bezpośrednio po opisie stworzenia kobiety (*Jub* 2,4-7) – autor przytacza przepisy dotyczące oczyszczenia kobiety po urodzeniu dziecka, co nawiązuje do Kpł 12,2-5. Podobnie jak w tekście biblijnym, w *Jub* 2 czas trwania jest zróżnicowany, mianowicie kobieta po urodzeniu chłopca jest nieczysta przez 7 dni, a czas oczyszczenia trwa 33 dni, natomiast po urodzeniu dziewczynki jest nieczysta przez dwa tygodnie, a czas oczyszczenia trwa 66 dni. W *Jub* 2 podkreśla się prawdę, że mężczyzna i kobieta zostali stworzeni poza ogrodem Eden, gdyż aniołowie wprowadzili mężczyznę do Edenu po 40 dniach od stworzenia (w. 9), natomiast kobietę wprowadzili po 80 dniach, gdy upłynął okres jej oczyszczenia (w. 12). W ten sposób

¹³ Zob. O.S. Wintermute, *Jubilees*, OTP II, s. 35; szerzej na ten temat, zob. J.T.G.A.M. van Ruiten, *The Creation of Man and Woman in Early Jewish Literature*, w: G.P. Lutikhuisen (red.), *The Creation of Man and Woman. Interpretations of the Biblical Narratives in Jewish and Christian Traditions*, TBN.JCT 3, Leiden 2000, s. 47-48.

autor *Księgi Jubileuszów* wskazuje, że ogród Eden jest uważany za sanktuarium (por. Kpł 12,4, gdzie stwierdza się, że kobieta w czasie trwania nieczystości nie może wejść do sanktuarium).¹⁴

Upadek pierwszych ludzi i wygnanie z ogrodu Eden

Tę sekcję (*Jub* 3,15-35) rozpoczyna wzmianka o tym, że pierwsi ludzie przebywali w ogrodzie Eden przez siedem lat uprawiając go i strzegąc (*Jub* 2,15-16). Autor poszerza materiał biblijny, gdzie pojawia się wzmianka, że Bóg „umieścił człowieka w ogrodzie Eden, aby uprawiał go i doglądał” (Rdz 2,15), dodając informację, że aniołowie nauczyli ludzi uprawy ziemi („my daliśmy mu pracę i nauczyliśmy go wykonywać wszystko, co było konieczne do uprawy, i on to wykonywał”, *Jub* 3,15)¹⁵ oraz o tym, że Adam, pracując i strzegąc ogrodu, odkładał z tego, co zbywało („strzegł ogrodu przed ptactwem, zwierzętami i bydłem, zbierając owoce i jedząc je, zwykł też odkładać resztę dla siebie i dla swej żony. To, co ustrzegł, odkładał na bok”, *Jub* 3,16). Wzmianka o „nagości” człowieka i braku odczuwania z tego powodu wstydu (Rdz 2,25) została w *Jub* 3,16 poszerzona „Adam był nagi, ale ani tego nie wiedział, ani się tego ani wstydził”. Dla autora *Księgi Jubileuszów* fakt, że Adam „nie wiedział” o tym, iż jest nagi, jest interpretacją mającą na celu wyjaśnienie powodu, dlaczego nie odczuwa on wstydu. Innymi słowy, Adam nie odczuwał wstydu z powodu swej nagości, ponieważ nie był jej świadomy.

W *Jub* 3,17-25 pojawia się opis upadku pierwszych ludzi, który z małymi modyfikacjami generalnie zgadza się z tekstem w Rdz 3. Podobnie jak w Rdz 3, w *Księdze Jubileuszów* pojawia się wąż, który nakłania kobietę do spożycia owocu z zakazanego drzewa, dzie-

¹⁴ Zob. L. D o e r i n g, *Purity and Impurity in the Book of Jubilees*, w: G. B o c c a c c i n i, G. I b b a (red.), *Enoch and the Mosaic Torah: The Evidence of Jubilees*, Grand Rapids-Cambridge 2009, s. 262-263; zob. też G. A n d e r s o n, *Celibacy or Consummation in the Garden? Reflections on Early Jewish and Christian Interpretations of the Garden of Eden*, HTR 82/1989, s. 129-131; B. E g o, *Heilige Zeit – heiliger Raum – heiliger Mensch: Beobachtungen zur Struktur der Gesetzesbegründung in der Schöpfungs- und Paradiesgeschichte des Jubiläenbuchs*, w: M. A l b a n i i n. (red.), *Studies in the Book of Jubilees*, s. 214; M. S e g a l, *The Book of Jubilees*, s. 47-58.

¹⁵ Tłumaczenie tekstów z *Księgi Jubileuszów* z nieznacznymi modyfikacjami podane za A. K o n d r a c k i, *Księga Jubileuszów*, w: R. R u b i n k i e w i c z (red.), *Apokryfy Starego Testamentu*, PSB, Warszawa 1999.

ki czemu ludzie „poznają dobro i zło” (w. 19). Po spożyciu owocu, kobieta daje owoc Adamowi, po czym otworzyły mu się oczy i spostrzegł się, że jest nagi” (w. 21). Według Rdz 2,7, mężczyzna i kobieta spostrzegli swoją nagość razem, gdy już spożyli owoc z zakazanego drzewa, natomiast w *Księdze Jubileuszów* stwierdza się, że kobieta zjadła owoc i „natychmiast przykryła swoje części wstydlive liściem figowym” (w. 20-21), a dopiero potem dała Adamowi owoc do zjedzenia, po czym on także przykrył swoje części wstydlive opaską z liści figowych (w. 22). Autor pomija motyw „szukania” mężczyzny przez Boga oraz scenę „przesłuchania” mężczyzny i kobiety (zob. Rdz 3,8-13), i bezpośrednio przechodzi do opisu konsekwencji złamania przez ludzi zakazu. W odniesieniu do węża stwierdza się jedynie, że Bóg „przeklął węża i rozgniewał się na niego na zawsze” (*Jub* 3,23), bez wyszczególniania konsekwencji, o których jest mowa w Rdz 3,14-15 (tj. pełzanie na brzuchu, proch jako pokarm, wrogość między nim a ludźmi, ostateczne unicestwienie). Konsekwencje wynikające z nieposłuszeństwa w stosunku do ludzi zarówno w Rdz 3,16-19, jak i w *Jub* 3,23-24 są zasadniczo podobne.

W *Jub* 27-31 pojawia się materiał dotyczący wydarzeń po wygnaniu Adama z ogrodu Eden, którego nie ma w tekście biblijnym. Adam składa „ofiara o woni przyjemnej” (*Jub* 3,27). W dniu wygnania z ogrodu Eden wszystkie zwierzęta „przestały mówić, przedtem natomiast one wszystkie porozumiewały się jedną mową i jednym językiem” (*Jub* 3,28). W *Jub* 3,30-31 autor interpretuje biblijną wzmiankę o ubraniu człowieka przez Boga (Rdz 3,21; zob. *Jub* 3,26) jako podstawę prawa nakazującego przykrywanie nagości: „Dlatego jest nakazane na tablicach niebiańskich, aby wszyscy, którzy poznają nakazy Prawa, przykryli swoje części wstydlive i nie byli odkryci tak jak poganie” (w. 31). Prawo (tj. Tora) jest dla autora *Księgi Jubileuszów* wiecznym i niezmiennym prawem, które zostało spisane na tablicach niebiańskich, a źródłem jego autorytetu jest objawienie, które anioł przekazuje Mojżeszowi.¹⁶

¹⁶ Zob. O.S. Wintermute, *Jubilees*, OTP II, s. 35; G.W.E. Nickelsburg, *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah*, s. 70; na temat tablic niebiańskich oraz ich funkcji, zob. F. Garcia Martinez, *The Heavenly Tablets in the Book of Jubilees*, w: M. Albani i in. (red.), *Studies in the Book of Jubilees*, s. 243-260; M. Himelfarb, *Torah, Testimony, and Heavenly Tablets: The Claim to Authority of the Book of Jubilees*, w: B.G. Wright (red.), *A Multifform Heritage: Studies on Early Judaism and Christianity in Honor of Robert A. Kraft*, Atlanta 1999, s. 25-28; G. Boccaccini, *From a Movement of Dissent to a Distinct Form of Judaism: The Heavenly Tablets in Jubilees as the Foundation of a Competing Halakah*,

Opis upadku pierwszych ludzi i konsekwencji tego wydarzenia kończy się wzmianką o zamieszkaniu w kraju Elda – której nie ma w tekście biblijnym – dokąd udali się po opuszczeniu raju, gdzie Adam nazwał swoją żonę imieniem „Ewa” oraz uprawiał ziemię, czego nauczył się w ogrodzie Eden (*Jub* 3,32-35).

Pierwsze zabójstwo

Autor *Księgi Jubileuszów* na początku informuje, że oprócz Kaina i Abla, Ewa urodziła córkę Awan (*Jub* 4,1). Opis pierwszego zabójstwa (*Jub* 4,1-6) dość znacznie różni się od materiału biblijnego (Rdz 4,1-16). W stosunku do tekstu biblijnego, opis znajdujący się w *Księdze Jubileuszów* jest o wiele krótszy. Autor pomija biblijną relację o tym, czym zajmowali się Kain i Abel, rozmowę obu braci i dialog Boga z Kainem. W zasadzie cały opis skupia się na stwierdzeniu, że „Kain zabił Abla, ponieważ ofiara Abla została przyjęta, zaś ofiara Kaina nie została przyjęta. Zabił go na polu, a krew jego zaczęła wolać z ziemi do nieba, oskarżając Kaina” (*Jub* 4,2-3). Autor dodaje natomiast – czego nie ma w materiale biblijnym – przepisy prawne dotyczące zabójstw, gdzie stwierdza się, że przeklęty jest każdy, kto „ze złością zabija swego brata” (*Jub* 4,5; por. Pwt 27,24).

Potem następuje opis potomków Adama aż do narodzenia synów Noego (*Jub* 4,7-33), który zawiera następujące sekcje: potomkowie Adama (ww. 7-15), narodziny i działalność Henocha (ww. 16-26), potomkowie Henocha aż do Noego (ww. 27-28), śmierć Adama (ww. 29-30), pomśczenie Abla – prawo odwetu (ww. 31-32; por. Wj 21,24) oraz narodziny synów Noego: Sema, Chama i Jafeta (w. 33). Autor *Jub* 4 w znaczny sposób poszerza materiał biblijny znany z Rdz 4–5, co najbardziej odnosi się do relacji o Henochu.¹⁷

---

w: G. Boccaccini, G. I b b a (red.), *Enoch and the Mosaic Torah: The Evidence of Jubilees*, s. 193-210.

¹⁷ Zob. J.C. V a n d e r K a m, *Enoch and the Growth of an Apocalyptic Tradition*, CBQMS 1, Washington 1984, s. 8-11, 179-180; K. M. W o s c h i t z, *Parabiblica. Studien zur jüdischen Literatur in der hellenistisch-römischen Epoche: Tradierung, Vermittlung, Wandlung*, Wien 2005, s. 462-463.

Potop oraz dzieje Noego i jego potomków

W tej sekcji (*Jub* 5–10) autor w widoczny sposób skraca opis samego potopu w porównaniu z tekstem biblijnym (*Jub* 5,20-32; por. Rdz 6,14-8,19). Jednak zamiast tego włącza bardzo obszerny materiał, który nie ma analogii w Księdze Rodzaju, m. in. ukaranie aniołów i zniszczenie ich potomstwa (*Jub* 5,3-11), Święto Tygodni (*Jub* 6,17-31), nakaz zachowania kalendarza słonecznego (*Jub* 6,32-38), testament Noego (*Jub* 7,20-39), podział ziemi między synów Noego (*Jub* 8,10-9,15), modlitwa Noego i postępowanie Boga wobec demonów (*Jub* 10,1-14), zajęcie przez Kanaana ziemi, która należała do potomków Sema (*Jub* 10,27-34).¹⁸

Autor *Księgi Jubileuszów* włącza do swojego opowiadania o potopie materiał pochodzący z tradycji henochicznej, mianowicie z *Księgi strażników* (1Hen 6–11), by wyjaśnić przyczyny potopu oraz pochodzenia demonów, którzy istnieją na świecie i zagrażają ludziom (*Jub* 5 i 7).¹⁹ W *Księdze Jubileuszów* – podobnie jak w Rdz 6–9 oraz 1Hen 6–11 – opowiadanie o potopie poprzedza tekst o jego przyczynach (*Jub* 5,1-2). W przeciwieństwie do *Księgi strażników*, autor *Księgi Jubileuszów* wyraża myśl, że za zło istniejące na ziemi odpowiadają zbuntowani aniołowie oraz ich potomstwo, ale również człowiek ma swój udział w jego rozprzestrzenianiu się. Innymi słowy, autor *Księgi Jubileuszów*, łącząc Rdz 3 i 6,1-4, jak również wykorzystując tradycję henochiczną, wyjaśnia pochodzenie zła na ziemi w ten sposób, że odpowiedzialni za nie są zarówno ludzie, jak i zbuntowani aniołowie i ich potomstwo.²⁰ Kontynuacją tego motywu jest opis ukarania zbun-

¹⁸ Zob. O.S. Wintermute, *Jubilees*, OTP II, s. 36.

¹⁹ Zob. G.W.E. Nickelsburg, *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah*, s. 71; szerzej na temat wykorzystania tradycji henochicznej (1Hen 6-11) w *Księdze Jubileuszów*, zob. M. Segal, *The Book of Jubilees*, s. 103-143; G.W.E. Nickelsburg, *1 Enoch 1. A Commentary on the Book of 1 Enoch, Chapters 1–36: 81–108*, Hermeneia, Minneapolis 2001, s. 72-75; J.C. VanderKam, *The Angel Story in the Book of Jubilees*, w: E.G. Chazon, M. Stone (red.), *Biblical Perspectives: Early Use and Interpretation of the Bible in Light of the Dead Sea Scrolls: Proceedings of the First International Symposium of the Orion Center for the Study of the Dead Sea Scrolls and Associated Literature, 12–14 May 1996*, STDJ 28, Leiden 1998, s. 151-170; D.R. Jackson, *Jubilees and Enochic Judaism*, w: G. Boccaccini, G. Ibbá (red.), *Enoch and the Mosaic Torah: The Evidence of Jubilees*, s. 411-425.

²⁰ Zob. B.J. Malina, *Some Observations on the Origin of Sin in Judaism and St. Paul*, CBQ 31/1969, s. 23; S. Jędrzejewski, *Ukorzeni zła: Rdz 1–11 w interpretacji apokaliptyki żydowskiej*, Lublin 1997, s. 108-119; E. Zając, *Potop w tradycji biblijnej oraz w literaturze judaizmu okresu Drugiej Świątyni*, Studia Biblica Lublinensia I, Lublin 2007, s. 153-155; szerzej na ten temat, zob. L.T. Stuckenbruck, *The Book of Jubilees and the Origin of Evil*,

towanych aniołów i unicestwienie ich potomstwa (*Jub* 5,3-11). W *Jub* 5,12-19 pojawia się zapowiedź wprowadzenia przez Boga „nowej” sprawiedliwości wobec ludzi. Jeśli ludzie nie będą przestrzegać zasad postępowania ustalonych przez Boga, to czeka ich sąd. Jednak raz do roku Bóg jako sprawiedliwy Sędzia przebacza grzechy tym, którzy nawrócą się, co nawiązuje do Dnia Pojednania.²¹

Właściwy opis potopu i wyjścia Noego z arki (*Jub* 5,20-32) chociaż skrócony, to jednak nie odbiega zbytnio od materiału biblijnego w Rdz 6,5 – 9,19. Autor *Księgi Jubileuszów* podaje kilka szczegółów, których nie ma w tekście biblijnym, mianowicie stwierdza, że czynność wchodzenia Noego i wszystkich zwierząt do arki trwała sześć dni, a potem „Pan zamknął arkę z zewnątrz wieczorem siemnastego dnia” (*Jub* 5,23). W Rdz 7,11 jest mowa o tym, że opady deszczu rozpoczęły się, gdy „trysnęły z hukiem wszystkie źródła wielkiej otchłani i otworzyły się okna niebios” (Rdz 7,11), natomiast autor *Księgi Jubileuszów* precyzując, dodaje, że było ich siedem (*Jub* 5,24; zob. też 1Hen 89,2-7). Podczas gdy w Księdze Rodzaju ogólnie stwierdza się, że „arka osiadła na górach Ararat” (Rdz 8,4), to *Księga Jubileuszów* precyzuje tę informację, dodając, że „arka (...) osiadła na wierzchołku Lubar, jednej z gór Ararat” (*Jub* 5,28; zob. też 1QapGen 12,13).²²

Autor *Księgi Jubileuszów* wprowadza pewne modyfikacje w stosunku do tekstu biblijnego w opisie ofiary, którą Noe składa po wyjściu z arki (*Jub* 6,1-3) oraz w opisie przymierza, które Bóg z nim zawarł (*Jub* 6,4-16). W Rdz 8,20 stwierdza się, że Noe zbudował ołtarz, a następnie „wziąwszy ze wszystkich zwierząt czystych i z ptaków czystych złożył je w ofierze całopalnej na tym ołtarzu”. W *Księdze Jubileuszów* podkreśla się, że ofiara Noego mała charakter ekspiacyjny „za wszystkie grzechy ziemi” (*Jub* 6,2; por. Kpł 16), poza tym opis samej ofiary jest obszerniejszy i zawiera więcej szczegółów w odnie-

w: G. Boccaccini, G. I b b a (red.), *Enoch and the Mosaic Torah: The Evidence of Jubilees*, s. 294-308.

²¹ Zob. R. H. C h a r l e s, *The Book of Jubilees*, APOT II, s. 20; E. Z a j ą c, *Potop w tradycji biblijnej oraz w literaturze judaizmu okresu Drugiej Świątyni*, s. 155; zob. też M. S e g a l, *The Book of Jubilees*, s. 137-143.

²² Zob. J. C. V a n d e r K a m, *The Book of Jubilees*, CSCO 511, Scriptorum Aethiopicum 88, t. II, Louvain 1989, s. 36; J. A. F i t z m y e r, *The Genesis Apocryphon of Qumran Cave I: A Commentary*, BiOr 18A, Rome 1971, s. 100; E. Z a j ą c, *Potop w tradycji biblijnej oraz w literaturze judaizmu okresu Drugiej Świątyni*, s. 155-156; szerzej na ten temat, zob. R. C. S t e i n e r, *The Mountains of Ararat, Mount Lubar and har hqdm*, JJS 42/1991, s. 247-249.

sieniu do jej materii: „... wziął kozłą i jego krwią dokonał ekspiacji (...). Złożył tłuszcz na ołtarzu. Następnie wziął cielę, kozłą, baranka, sól, parę gołębi i złożył całopalną ofiarę na ołtarzu. Umieścił tam też ofiarę z mąki wymieszaną z olejem. Pokropił winem, a na samym wierzchu umieścił kadzidło” (*Jub* 6,2-3). Noe składa w ofierze tylko te zwierzęta, które są później opisane w Torze, a szczegółowy opis składników ofiary przywołuje na myśl teksty biblijne (np. *Wj* 29,40). Autor *Księgi Jubileuszów* łączy postać Noego z Henochem w odniesieniu do czynności kultycznych (zob. też *Jub* 7,38-39).²³

Opis przymierza, które Bóg zawarł z Noem (*Jub* 6,4-16), chociaż zgadza się zasadniczo z materiałem biblijnym, to jednak zawiera również pewne modyfikacje. W *Księdze Jubileuszów* – inaczej niż w *Księdze Rodzaju* – podkreśla się warunkowy charakter przymierza: „Noe i jego synowie przysięgli, że nie będą spożywać niczego z krwią. Zawarł więc Noe (...) przymierze przed Panem Bogiem na zawsze po wszystkie pokolenia ziemi” (*Jub* 6,10). Autor zwraca tu uwagę na kultyczne znaczenie przymierza noachickiego, które staje się paradygmatem przymierza zawartego przez Boga z Izraelem na górze Synaj. Podobieństwa między obu przymierzami daje się zauważyć w zakazie spożywania krwi oraz skropienie ołtarza krwią (*Jub* 6.6-16; zob. *Wj* 24,8; *Kpł* 17,10). Przez stwierdzenie, że przymierze z Noem zostało zawarte w „trzecim miesiącu” (*Jub* 6,1; zob. *2Krn* 15,10), autor *Księgi Jubileuszów* identyfikuje to przymierze z obchodami Święta Tygodni (*Jub* 6,17-31), które było wiązane w późniejszej tradycji z nadaniem Tory, ponieważ według *Wj* 19,1 Izraelici w trzecim miesiącu od momentu opuszczenia Egiptu przybyli pod górę Synaj i tu Bóg zawarł z nimi przymierze. W ten sposób nie tylko przymierze noachickie jest prototypem przymierza zawartego na Synaju, ale również postać Noego staje się figurą Mojżesza.²⁴

²³ Zob. E. Zając, *Potop w tradycji biblijnej oraz w literaturze judaizmu okresu Drugiej Świątyni*, s. 156; E. Larson, *Worship in Jubilees and Enoch*, w: G. Boccaccini, G. Ibbá (red.), *Enoch and the Mosaic Torah: The Evidence of Jubilees*, s. 373-374; na temat kapłańskiego charakteru działalności Noego, zob. J.C. Vanderkam, *Righteousness of Noah*, w: J.J. Collins, G.W.E. Nickelsburg (red.), *Ideal Figures in Judaism: Profiles and Paradigms*, SBL.SCS 12, Missoula 1980, s. 20.

²⁴ Zob. D. Dimant, *Noah in Early Jewish Literature*, w: M.E. Stone, T.A. Bergren (red.), *Biblical Figures outside the Bible*, Harrisburg 1998, s. 137; E. Zając, *Potop w tradycji biblijnej oraz w literaturze judaizmu okresu Drugiej Świątyni*, s. 156-157; E. Larson, *Worship in Jubilees and Enoch*, s. 374.

W *Księdze Jubileuszów* opis działalności Noego wieńczy trzy epizody: jego testament, w którym upomina swoich synów i wzywa do wierności Bogu (*Jub* 7,20-39), podział ziemi między synów: Sema, Chama i Jafeta (*Jub* 8-9) oraz wstawiennictwo u Boga za swoimi potomkami skierowane przeciwko demonom (*Jub* 10,1-6). We wszystkich tych epizodach Noe jest ukazany jako przywódca, prawodawca i nauczyciel. Opowiadania o Noem i jego potomkach – zawierające wiele materiału dodatkowego w stosunku do tekstu z Księgi Rodzaju – kończą się wzmianką o śmierci Noego, która jest znacznie obszerniejsza od informacji w Rdz 9,29: „I umarł Noe w wieku lat dziewięćset pięćdziesięciu”. W *Jub* 10,15-17 znajdują się następujące słowa: „Noe zasnął tak jak jego przodkowie i został pochowany na górze Luba w ziemi Ararat. W swoim życiu przeżył dziewięćset pięćdziesiąt lat (...). Z powodu swojej sprawiedliwości, w której był doskonały, jego życie było najwznioślejsze ze wszystkich ludzi, z wyjątkiem Henocha”.²⁵

Wieża Babel

Opowiadanie o wieży Babel znajdujące się w *Księdze Jubileuszów* (*Jub* 10,18-26) – chociaż generalnie zgadza się z tekstem biblijnym – to jednak różni się w kilku szczegółach od materiału zawartego w Księdze Rodzaju (Rdz 11,1-9). W *Księdze Jubileuszów* – podobnie jak w Księdze Rodzaju – budowniczywie wieży mieli jedną mowę, wieża została wybudowana w ziemi Szinear, materiałem użytym do budowy są cegły i smoła jako zaprawa, Bóg zstępuje w celu pomieszanania języków ludzi i rozproszenia ich po całej ziemi. Autor *Księgi Jubileuszów* dodaje kilka informacji, m.in. stwierdza, że budowanie wieży trwało czterdzieści trzy lata i podaje szczegóły architektoniczne, których brak w Księdze Rodzaju: „Jej szerokość wynosiła dwieście trzy cegły. Wysokość zaś cegły była jedną trzecią jej długości. Wieża wznosiła się na wysokość pięciu tysięcy czterystu trzydziestu trzech łokci i dwóch piędzi. Trzyście zaś stadiów liczył (jej mur)” (*Jub* 10,21). Według *Jub* 10,23 – inaczej niż w Rdz 11,5, gdzie jest mowa o tym, że Bóg zstąpił sam – razem z Bogiem zstąpili również aniołowie, by ukarać budowniczych wieży Babel. Zniszczenie wieży

²⁵ Zob. D. D i m a n t, *Noah in Early Jewish Literature*, s. 139-140; M. S e g a l, *The Book of Jubilees*, s. 158-163.

– pominięte w opisie biblijnych – w *Jub* 10,26 zostało ukazane w następujący sposób: „Pan zaś zesłał silny wiatr na wieżę i przewrócił ją na ziemię”. Nieco inna jest również etymologia wyjaśniająca znaczenie nazwy „Babel”. W Księdze Rodzaju stwierdza się: „Dlatego to nazwano ją Babel, tam bowiem Pan pomieszał mowę mieszkańców całej ziemi. Stamtąd też Pan rozproszył ich po całej powierzchni ziemi” (Rdz 11,9). Natomiast autor *Księgi Jubileuszów*, wyjaśniając lokalizację wieży oraz znaczenie jej nazwy, stwierdza: „Dlatego cała ziemia Szinear jest nazwana Babel, bo Pan pomieszał wszystkie języki synów ludzkich” (*Jub* 10,25) oraz nieco dalej „I oto znajduje się ona (tj. wieża Babel) między Aszurem i Babilonem w ziemi Szinear i zwą ją «Przewrócona»” (*Jub* 10,26).²⁶

Interpretacja Rdz 1–11 w *Księdze starożytności biblijnych Pseudo-Filona*

Pismo zatytułowane *Księga starożytności biblijnych (Liber Antiquitatum Biblicarum; = LAB)* ma 65 rozdziałów i zawiera opis historii biblijnej od stworzenia świata do śmierci króla Saula. Kompozycja całego dzieła odpowiada kolejnym księgom biblijnym, mianowicie 1–8 (= Rdz); 9 – 13,2 (= Wj); 13,3-10 (= Kpł); 14–18 (= Lb); 19 (= Pwt); 20–24 (= Joz); 25–48 (= Sdz); 49–65 (1Sm).²⁷ W *Księdze starożytności biblijnych* pojawiają się liczne rozszerzenia materiału biblijnego, które mają charakter haggadyczny.²⁸

²⁶ Zob. P.M. Sherman, *Babel's Tower Translated: Genesis 11 and Ancient Jewish Interpretation*, Biblical Interpretation Series 117, Leiden 2013, s. 102; szerzej zob. C. Uehlinger, *Weltreich und „Eine Rede“: Eine neue Deutung der sogenannten Turmbauerzählung (Gen 11, 1-9)*, OB O 101, Fribourg-Göttingen 1990, s. 101-109; J.T.G.A.M. van Ruiten, *Primaevael History Interpreted: The Rewriting of Genesis 1–11 in the Book of Jubilees*, s. 348-360.

²⁷ Na temat ogólnych informacji dotyczących tej księgi, zob. R. Rubinkiewicz, *Wprowadzenie do apokryfów Starego Testamentu*, s. 40-42; S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, s. 240-244; E. Schürer, *The History of the Jewish People*, t. III/1, s. 325-331; G.W.E. Nickelsburg, *The Book of Biblical Antiquities*, w: M.E. Stone (red.), *Jewish Writings of the Second Temple Judaism*, s. 107-110; tenże, *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah*, s. 265-270; K.M. Woschitz, *Parabiblica. Studien zur jüdischen Literatur in der hellenistisch-römischen Epoche*, s. 492-516.

²⁸ Zob. S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, s. 241-243; zob. też K.M. Woschitz, *Parabiblica. Studien zur jüdischen Literatur in der hellenistisch-römischen Epoche*, s. 492-493; szerzej B.N. Fisk, *Do You Not Remember? Scripture, Story, and Exegesis in the Rewritten Bible of Pseudo-Philo*, JSPSup 37, Sheffield 2001.

Pismo zachowało się w łacińskich rękopisach zawierających pisma Filona z Aleksandrii, dlatego jemu przez długi czas przypisywano autorstwo tego dzieła.²⁹ Chociaż nie zachował się żaden fragment tekstu greckiego ani hebrajskiego, to jednak uważa się, że dzieło zostało napisane w języku hebrajskim, a następnie przetłumaczone na grecki, a z niego na łacinę.³⁰ Obok manuskryptów zawierających tekst łaciński zachowała się również średniowieczna retranslacja tego dzieła na język hebrajski.³¹

Większość uczonych jest zdania, że dzieło powstało w I w. po Chr., najprawdopodobniej w Palestynie, na co wskazują aluzje do wydarzeń historycznych oraz ogólny charakter treści i przesłania teologicznego LAB.³² Jednak wśród uczonych wciąż nie ma konsensusu w sprawie dokładniejszej daty, mianowicie czy pismo powstało po zdobyciu Jerozolimy i zburzeniu świątyni przez Rzymian w 70 r. po Chr.³³ czy też jeszcze przed tym wydarzeniem.³⁴ Ogólny dydaktyczny charakter dzieła oraz podejmowane w nim tematy teologiczne odzwierciedlające tendencje antysamarytańskie wskazują, że dzieło mogło powstać w środowisku zbliżonym do kręgów faryzejskich.³⁵

²⁹ Zob. E. Schürer, *The History of the Jewish People*, t. III/1, s. 325; F. J. Murphy, *Pseudo-Philo: Rewriting the Bible*, New York-Oxford 1993, 3; H. Jacobson, *A Commentary on Pseudo-Philo's Liber Antiquitatum Biblicarum with Latin Text and English Translation*, AGAJU 31, t. I, Leiden 1996, s. 195-196.

³⁰ Tak L. Cohn, *An Apocryphal Work Ascribed to Philo of Alexandria*, JQR 10/1898, s. 307-313; argumenty wskazujące na hebrajski oryginał LAB przytacza D. J. Harrington, *Pseudo-Philo (First Century A.D.). A New Translation and Introduction*, OTP II, s. 298-299; szerzej zob. tenże, *The Original Language of Pseudo-Philo's Liber Antiquitatum Biblicarum*, HTR 63/1970, s. 503-514; H. Jacobson, *A Commentary on Pseudo-Philo's Liber Antiquitatum Biblicarum*, t. I, s. 215-224.

³¹ Zob. L. Cohn, *Pseudo-Philo und Jerahmeel*, w: M. Philippson (red.), *Festschrift zum siebzigsten Geburtstag Jakob Guttmanns*, Leipzig 1915, s. 173-185; D. J. Harrington, *The Hebrew Fragments of Pseudo-Philo's Liber Antiquitatum Biblicarum preserved in the Chronicles of Jerahmeel*, SBL Pseudepigrapha Series 3, Missoula 1974.

³² Zob. E. Schürer, *The History of the Jewish People*, t. III/1, 328-329; S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, s. 241.

³³ Takiego zdania są m. in.: L. Cohn, *An Apocryphal Work Ascribed to Philo of Alexandria*, s. 324-327; M. R. James, *The Biblical Antiquities of Philo*, Translation of Early Documents 1: Palestinian Jewish Texts, London 1917, s. 29-33; H. Jacobson, *A Commentary on Pseudo-Philo's Liber Antiquitatum Biblicarum*, t. I, s. 199-210.

³⁴ Tak uważają m. in.: D. J. Harrington, *Pseudo-Philo*, OTP II, s. 299; D. J. Harrington, J. Cazeaux, C. Perrot, P.-M. Bogaert, *Pseudo-Philon: Les Antiquités Bibliques*, t. II, Paris 1992, s. 42-43, 66-74; F. J. Murphy, *Pseudo-Philo: Rewriting the Bible*, s. 6.

³⁵ Zob. E. Schürer, *The History of the Jewish People*, t. III/1, s. 327-328; S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, s. 241; D. J. Harrington, J. Cazeaux, C. Perrot, P.-M. Bogaert, *Pseudo-Philon: Les Antiquités Bibliques*, t. II, s. 32.

***

W *Księdze starożytności biblijnych* Pseudo-Filona tekst zawierający tzw. prehistorię biblijną (LAB 1–7) – analogicznie do materiału biblijnego w Rdz 1–11 – przedstawia się następująco:

LAB 1	Genealogie od Adama do Noego	
LAB 2	Genealogie od Kaina do Lameka	
LAB 3	Potop	por. Rdz 6–9
LAB 4	Genealogie synów Noego: Sema, Chama i Jafeta	
LAB 5	Spis potomków Noego	
LAB 6	Wieża Babel i Abraham w piecu ognistym	por. Rdz 11,1-4
LAB 7	Rozproszenie ludzi	por. Rdz 11,4-9

Autor *Księgi starożytności biblijnych* traktuje materiał biblijny w sposób wybiórczy, co polega na tym, że niekiedy dość obszerne teksty biblijne są jedynie streszczane, a nieraz całkowicie opuszczone, w innych przypadkach są parafrazowane, a czasem wprowadza się nowe treści, które całkowicie zmieniają tekst biblijny.³⁶ W odniesieniu do tzw. prehistorii biblijnej, to autor LAB opuszcza materiał znajdujący się w Rdz 1–4, a więc opis stworzenia, upadku pierwszych ludzi, historię pierwszego zabójstwa, a zamiast tego zamieszcza genealogie. Księga rozpoczyna się od słów: „Na początku świata Adam stał się ojcem trzech synów i córki...” (LAB 1,1),³⁷ a potem następuje genealogia od Adama do Noego (LAB 1) i od Kaina do Lameka (LAB 2). W zasadzie z materiału narracyjnego znajdującego się w Rdz 1–11 w *Księdze starożytności biblijnych* znajdują się jedynie dwa opowiadania, mianowicie o potopie (LAB 3) oraz o wieży Babel i rozproszeniu ludzi (LAB 6–7).

³⁶ Zob. G.W.E. Nickelsburg, *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah*, s. 266; szerzej na temat technik literackich i egzegetycznych stosowanych przez autora *Księgi starożytności biblijnych*, zob. F. J. Murphy, *Pseudo-Philo: Rewriting the Bible*, s. 9-25; H. Jacobson, *A Commentary on Pseudo-Philo's Liber Antiquitatum Biblicarum*, t. I, s. 211-213, 224-241; B.N. Fisk, *Do You Not Remember? Scripture, Story, and Exegesis in the Rewritten Bible of Pseudo-Philo*.

³⁷ Tłumaczenie wszystkich tekstów z *Księgi starożytności biblijnych* Pseudo-Filona za: D.J. Harrington, *Pseudo-Philo*, OTP II.

Potop

Opis potopu w LAB 3 – chociaż bardzo skrócony w stosunku do materiału znajdującego się w Księdze Rodzaju (Rdz 6–9) – zawiera zasadnicze elementy opisu biblijnego, mianowicie podanie przyczyn potopu, wybranie Noego, polecenie Boga, by Noe zbudował arkę, wejście Noego i jego rodziny do arki oraz wprowadzenie zwierząt, opady deszczu trwające czterdzieści dni i nocy, wyjście z arki i złożenie ofiary przez Noego, zawarcie przymierza z Noem.

W *Księdze starożytności biblijnych* pojawiają się również różnice w stosunku do tekstu biblijnego. Autor LAB, zmieniając tekst z Rdz 6–9, niekiedy komentuje go lub dodaje pewne szczegóły, które wyjaśniają bądź zmieniają materiał zawarty w Księdze Rodzaju.

Po słowach Boga dotyczących ograniczenia ludzkiego życia do stu dwudziestu lat (Rdz 6,3), autor LAB dodaje słowa, których brak w tekście biblijnym, mianowicie: „Dla nich ustanowił granice życia, ale zbrodnie dokonywane ich rękoma nie ustały” (LAB 3,2). To stwierdzenie podkreśla grzeszność ludzi. Co więcej, według autora LAB ograniczenie przez Boga ludzkiego życia nie powstrzymało ludzi przed popełnianiem zła.

W LAB 3,4 – podobnie jak w Rdz 6,8 – stwierdza się, że Bóg darzył Noego życzliwością, ale autor LAB jeszcze dodaje, że Bóg obdarzał go miłosierdziem. W tym samym wierszu Bóg powiedział do Noego: „Ja zawrę moje przymierze z tobą, aby zniszczyć tych, którzy zamieszkują ziemię”. Taka motywacja zawarcia przymierza z Noem nie pojawia się w materiale biblijnym, ani też w całej tradycji żydowskiej. W Rdz 6,17 Bóg zapowiada, że wszystko, co żyje na ziemi, zostanie zniszczone, natomiast Rdz 9,9-19 obiecuje nigdy więcej nie zsyłać na ziemię wód potopu. Autor LAB łączy wzmiankę o zniszczeniu z zawarciem przymierza, w ten sposób czyniąc ją częścią obietnicy dla Noego. Z jednej strony autor LAB podkreśla stanowczość Boga wobec zła, a z drugiej wskazuje, że Noe nie będzie tolerował nieprawości popełnianych przez ludzi.³⁸

W LAB 3,6 autor dodaje informację, że potop wydarzył się w 1652 roku od stworzenia: „Był to 1652 rok od czasu, gdy Bóg uczynił nie-

³⁸ Zob. *tamże*, s. 306; F.J. Murphy, *Pseudo-Philo: Rewriting the Bible*, s. 33; C.T.R. Hayward, *The Figure of Adam in Pseudo-Philo's Biblical Antiquities*, JSJ 23/1992, s. 8; inaczej H. Jacobson, *A Commentary on Pseudo-Philo's Liber Antiquitatum Biblicarum*, t. I, s. 315.

bo i ziemię, w którym ziemia razem z tymi, którzy ją zamieszkiwali, została zniszczona z powodu niegodziwości ich czynów”.

W LAB 3,9 autor włącza dwa dodatki. Pierwszy następuje po cytacie z Rdz 8,21, gdzie Bóg obiecuje, że nigdy już nie ześle na ziemię potopu jako kary za grzechy ludzi. Autor LAB dodaje, że chociaż Bóg nie ukarze już ziemi wodami potopu, to jednak ludzie będą karani za swoje grzechy: „Już nigdy więcej nie zniszczę wszystkiego, co żyje, jak to uczyniłem. Lecz gdy mieszkańcy ziemi będą grzeszyć, Ja będę ich sędzić głodem, i mieczem, i ogniem, i śmiercią; i będą trzęsienia ziemi, i zostaną rozproszeni do miejsc niezamieszkanych”. Drugi dodatek następuje po cytacie z Rdz 8,22, w którym jest mowa o tym, że na ziemi nie ustanie następstwo pór roku. Autor LAB 3,9 dodaje, że to następstwo przeminie „dopóki nie będę pamiętał o tych, którzy zamieszkują ziemię, aż wypełnią się wyznaczone czasy”. Terminologia tego dodatku jest typowa dla *Księgi starożytności biblijnych*. Słowo „pamiętać” oznacza eschatologiczny sąd Boga nad wszystkimi ludźmi (zob. LAB 16,2.3; 19,2; 26,13). Motyw „wypełnienia się” czasów odnosi się do realizacji obietnic Boga w czasach eschatologicznych, podkreślając prawdę o tym, że wszystko dzieje się zgodnie z wcześniej ustalonym przez Boga planem. W ten sposób autor LAB podkreśla takie tematy, jak kara już tu, na ziemi, za wszystkie grzechy, nieuniknione nawiedzenie ziemi przez Boga w czasach eschatologicznych, a więc Jego przyjście w roli Sędziego, ograniczona natura obecnej egzystencji człowieka na ziemi.³⁹

W LAB 3,10 pojawia się kolejny – najdłuższy – dodatek mający charakter apokaliptyczny, w którym autor opisuje wydarzenia eschatologiczne, co nie ma analogii w materiale biblijnym znajdującym się w Księdze Rodzaju. Tekst w LAB 3,10 brzmi: „Lecz gdy lata wyznaczone dla świata zostaną wypełnione, wtedy skończy się światło i zniknie ciemność. I wprowadzę zmarłych do życia i wskrzeszę tych, którzy śpią w ziemi. I kraina podziemna odda swój dług, a miejsce zniszczenia zwróci swój zastaw, abym mógł oddać każdemu według jego czynów oraz według owoców jego własnych zamiarów, ponieważ Ja jestem sędzią między duszą i ciałem. I świat skończy się, śmierć zostanie usunięta i kraina podziemna zamknie swoją paszczę. Ziemia nie będzie bez potomstwa, ani bezpłodna dla tych, którzy ją

³⁹ Zob. F.J. Murphy, *Pseudo-Philo: Rewriting the Bible*, s. 34; K.M. Woschitz, *Parabiblica. Studien zur jüdischen Literatur in der hellenistisch-römischen Epoche*, s. 498.

zamieszkują; i nikt, komu przebaczyłem, nie będzie splamiony. I nastanie inna ziemia i inne niebo, miejsce wiecznego zamieszkania”.

Autor LAB przedstawia kolejne wydarzenia, które będą następstwem nadejścia i objawienia się Boga w czasach ostatecznych, a są nimi: kataklizmy o zasięgu kosmicznym, zmartwychwstanie umarłych, sąd ostateczny, zniszczenie zła oraz unicestwienie śmierci, nastanie okresu dobrobytu dla sprawiedliwych, którzy zamieszkają ziemię, oraz odnowienie całego świata i nastanie epoki wiecznej szczęśliwości. Wszystkie następujące po sobie wydarzenia są ukazane według typowego schematu wydarzeń eschatologicznych, który jest charakterystyczny i często występuje zwłaszcza w literaturze apokaliptycznej.⁴⁰

Wzmianka o tym, że „skończy się światło i zniknie ciemność” jest nawiązaniem do dzieła stworzenia (Rdz 1) stanowiąc jego „odwrócenie”. Tu występuje w tym znaczeniu, że w czasach ostatecznych nastąpi naruszenie kosmicznego porządku ustanowionego w stwórczym dziele Boga (zob. 4Ezd 7,39-42; Mt 24,29; Ap 21,23). Potem nastąpi zmartwychwstanie umarłych, którego opis, zwłaszcza wzmianka o wskrzeszeniu „tych, którzy śpią w ziemi”, nawiązuje do Dn 12,2 (zob. też 4Ezd 4,41-43; 7,32; 2Bar 11,4; 21,23-24; 1Hen 51,1). Zmartwychwstanie jest tutaj – podobnie jak w LAB 33,3 – ukazane jako upomnienie się Boga o tych, którzy przebywają w krainie umarłych (zob. też 4Ezd 7,32; 2Bar 50,2 1Hen 51,1-2). Stwierdzenie „świat skończy się” oznacza kres obecnego świata i jego mieszkańców, którego następstwem będzie nastanie „innej ziemi i innego nieba”. Motyw „nowych niebios i nowej ziemi” na określenie wiecznej rzeczywistości, która nastanie w czasach eschatologicznych po unicestwieniu zła, jest wspólny zarówno w tradycji żydowskiej, jak i chrześcijańskiej (por. Iz 65,17; 66,22; 1Hen 45,4-5; 72,1; 91,16; *Jub* 1,29; 4,26; 4Ezd 7,30-31.75; 2Bar 32,6; 44,12; 2 P 3,13; Ap 21,1; i In.).

⁴⁰ Zob. D.J. Harrington, J. Cazeaux, C. Perrot, P.-M. Bogaert, *Pseudo-Philon*, t. II, s. 89; F.J. Murphy, *Pseudo-Philo: Rewriting the Bible*, s. 34-35; M. Parchem, „Co stanie się przy końcu dni” (Dn 2,28): wydarzenia czasów eschatologicznych w świetle żydowskich pism apokaliptycznych okresu międzytestamentalnego, w: K. Zalewska - Lorkiewicz (red.), *Czas Apokalipsy. Wizje dni ostatecznych w kulturze europejskiej od starożytności do wieku XVII*, Warszawa 2013 (w druku); szerzej na ten temat, zob. P. Volz, *Die Eschatologie der jüdischen Gemeinde im neutestamentlichen Zeitalter*, Tübingen 1934, s. 63-419 (reprint: Hildesheim 1966); D.S. Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic 200 BC – AD 100*, OTL, Philadelphia 1964, s. 263-284, 353-390.

Opowiadanie o potopie kończy się w LAB 3,11-12 wzmianką o zawarciu przymierza z Noem i zakazem spożywania krwi. Rozkaz Boga, aby ludzie byli płodni i mnożyli się na ziemi, został przez autora LAB wzbogacony przez dodanie metaforycznego porównania do ryb, które rozmnażają się i zasiedlają wody.

Wieża Babel i historia Abrahama

Biblijne opowiadanie o wieży Babel (Rdz 11,1-9) jest w *Księdze starożytności biblijnych* znacznie zmienione (LAB 6–7), przede wszystkim przez włączenie do niego historii o Abramie. W tych dwóch rozdziałach LAB autor w inny sposób wykorzystuje materiał biblijny. W LAB 6 punktem wyjścia jest tekst z Rdz 11,1-4, który służy rozwinięciu narracji o Abramie, co nie ma analogii w Księdze Rodzaju. Do materiału biblijnego autor nawiązuje w LAB 6,1-2, a potem następuje opowiadanie o Abramie (LAB 6,3-18), które nie odwołuje się do żadnego konkretnego tekstu biblijnego. W LAB 7 stanowi przepracowanie tekstu z Rdz 11,4-9 o wiele bardziej nawiązujące do materiału biblijnego.

W początkowych słowach LAB 6 autor dokonuje harmonizacji tekstu z Rdz 10 i 11. Treść Rdz 10 wskazuje, że Bóg rozproszył ludzi po całej ziemi, natomiast w Rdz 11 stwierdza się, że ludzie migrowali ze wschodu do ziemi Szinear. W LAB 6,1 tekst brzmi: „Wtedy wszyscy, którzy byli rozproszeni i zamieszkiwali ziemię, zgromadzili się i mieszkali razem. I wędrując razem ze wschodu”. Autor LAB wyjaśnia, w jaki sposób rozproszeni ludzie razem wędrowali do ziemi Szinear. Interpretując tekst z Rdz 11,3-4, autor LAB 6,1-2 stwierdza: „...i mówili jeden do drugiego: Oto stanie się, że zostaniemy rozłączeni – każdy człowiek od swojego brata – i w ostatnich dniach będziemy walczyć jeden przeciw drugiemu. Teraz więc chodźmy, zbudujmy sobie wieżę”. W tekście biblijnym rozproszenie ludzi, jako rezultat zniweczenia przez Boga zamiaru zbudowania wieży Babel, pojawia się na końcu opowiadania, natomiast w LAB motyw ten jest zamieszczony już na początku. W całym tym opisie pojawia się ironia polegająca na tym, że budowanie wieży, które miało zapobiec rozproszeniu, stało się w rzeczywistości jego przyczyną. Tego rodzaju ironia pojawia się już w tekście biblijnym, ale autor LAB podkreśla ją dzięki umieszczeniu na początku opowiadania motywacji budowania wieży.⁴¹

⁴¹ Zob. F.J. Murphy, *Pseudo-Philo: Rewriting the Bible*, s. 41-42.

W LAB 6,3-18 opowiadanie przedstawia historię Abrama, którego autor LAB ukazuje wśród tych, którzy budowali wieżę Babel. Jednak Abram razem z jedenastoma towarzyszami odmawiają udziału w idolatrii. Wszyscy zostają uwięzieni, ale otrzymują szansę ucieczki. Abram, jako jedyny, pozostaje w więzieniu i jest gotów ponieść śmierć za wierność Bogu. Abram zostaje wrzucony do pieca ognistego, ale Bóg ratuje go w cudowny sposób (por. Dn 3).⁴²

W LAB 7 autor kontynuuje historię Abrama. Po ocaleniu Abrama z pieca ognistego ludzie dalej budują wieżę Babel (7,1). W LAB 7,2-3 autor, opierając się na Rdz 11,4-7, ukazuje dążenie ludzi do zbudowania wieży i przedstawia reakcję Boga, który postanawia ukarać budowniczych. Opis kary jest w LAB znacznie obszerniejszy niż w tekście biblijnym: „I oto teraz podzielę ich języki i rozprzę ich po wszystkich regionach tak, że człowiek nie zrozumie swego własnego brata i nikt nie usłyszy języka swojego sąsiada. I wypędzę ich na urwiska, i będą budować dla siebie szałas z źdźbeł trawy, i będą kopać dla siebie jamy, i będą tam żyć jak zwierzęta polne. W ten sposób pozostaną przede mną cały czas, tak że już nigdy więcej nie będą knuć, a Ja będę uważać ich jakby za kroplę wody i upodobnię ich do płwocin. I koniec dla jednych przyjdzie przez wodę, a dla innych będzie wyschnięciem z pragnienia” (LAB 7,3). W tym kontekście autor mówi o tym, że Bóg wybrał Abrama. W ten sposób Abram jako wierny Bogu jest przeciwstawiony reszcie ludzkości. Co więcej, Bóg oddziela go również w sensie geograficznym, ponieważ prowadzi go do nowej ziemi (LAB 7,4).

Opowiadanie o wieży Babel i wybraniu Abrama kończy się zwróceniem uwagi na skuteczność działania Boga, który powstrzymał budowę wieży i rozproszył ludzi po całej ziemi (LAB 7,5).

Tekst w LAB 6–7 porusza wiele tematów, które są istotne w ogólnym przesłaniu *Księgi starożytności biblijnych*, a są to m.in.: kontrast między Abramem a resztą ludzkości istniejący ze względu na wierność Bogu, zaufanie, które Abram pokłada w Bogu, motyw odpłaty i kary. Postać Abrama jest włączona do opowiadania o wieży Babel, by podkreślić temat jego wybrania jako rezultat wierności w przeciwieństwie do grzeszności reszty ludzkości.⁴³

⁴² Zob. D.J. Harrington, *Pseudo-Philo*, OTP II, s. 311-312; G.W.E. Nickelsburg, *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah*, s. 266; F.J. Murphy, *Pseudo-Philo: Rewriting the Bible*, s. 42-48.

⁴³ Zob. G.W.E. Nickelsburg, *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah*, s. 267; F.J. Murphy, *Pseudo-Philo: Rewriting the Bible*, s. 49-50.

***

Oba dokumenty – *Księga Jubileuszów* oraz *Księga starożytności biblijnych* Pseudo-Filona – należą do grupy pism, których celem była zachęta do wierności Prawu i wykazanie wyższości religii i kultury żydowskiej nad religiami i obyczajami innych narodów. Aby ten cel osiągnąć, autorzy tych pism często sięgali do tradycji biblijnej, którą wykorzystywali, ale jednocześnie aktualizowali oraz wzbogacali nowymi elementami przez rozszerzanie i uzupełnianie tekstów biblijnych. Przepracowując w ten sposób tekst biblijny, tworzyli pisma, które, opierając się na materiale pochodzącym z Biblii, stanowiły całkowicie nowe dzieła. Tego rodzaju pisma mają ogromne znaczenie nie tylko z tego powodu, że są źródłem poznania różnorodnych technik interpretacyjnych stosowanych w odniesieniu do tekstów biblijnych, ale również dlatego, iż zawierają bardzo bogaty materiał hagiograficzny pozwalający lepiej poznać tendencje religijne i teologiczne istniejące w judaizmie okresu Drugiej Świątyni.

ks. Marek PARCHEM